

of electoral thresholds and their levels, principles to nominate candidates to participate in elections, methods of election campaign, financing policy (P. Uziębło) etc.

The regularities were found in the countries of stable democracy, are not always confirmed in other countries, especially in post-communist. The electoral system is only one of the factors that influence on the formation of the party system. Most scientists advise to consider mutual influence of electoral and party systems together with form of government and with social, legal and political conditions in which they functioning.

Keywords: electoral system, party system, «Duverger's sociological laws», factors of influence, form of government, post-communist countries.

УДК 321.01

Ю. В. ЯКИМЕНКО

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ У 2015-2016РР.: ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ

Аналізуються процеси у партійній системі України в період 2015-2016рр. Зазначається, що на процеси у партійній системі впливали чинники інституційного та соціального характеру. Зокрема, були прийняті «декомунізаційні закони», запроваджене бюджетне фінансування статутної діяльності політичних партій та механізми забезпечення прозорості партійних фінансів. Серед чинників соціального характеру найбільший вплив завдали різке погіршення соціально-економічної ситуації і падіння рівня життя переважної більшості громадян, а також продовження збройного протистояння з Росією, мілітаризація суспільно-політичних процесів.

За підсумками аналізу робиться висновок, що під впливом зазначених чинників система зазнала змін в напрямі встановлення поляризованого плюралізму з кількома опозиціями, місце лівих партій зайняли партії популістського спрямування, існує можливість посилення партій радикального спрямування. Разом з тим, у суспільстві спостерігається розчарування у політичних партіях, що свідчить про невідповідність стану партійної системи на сучасному етапі запитам суспільства.

Ключові слова: політичні партії, партійна система, суспільні поділи.

Якименко Ю. В. Партийная система Украины в 2015-2016гг.: тенденции эволюции.

Анализируется процесс в партийной системе Украины в период 2015-2016рр. Отмечается, что на процессы в партийной системе влияли факторы

©ЯКИМЕНКО Юрій Віленович – кандидат політичних наук, заступник генерального директора – Директор політико-правових програм Центру Разумкова

институционального и социального характера. В частности, были приняты «законы о декоммунизации», введено бюджетное финансирование уставной деятельности политических партий, созданы механизмы обеспечения прозрачности партийных финансов. Среди факторов социального характера наибольшее влияние имели резкое ухудшение социально-экономической ситуации и падения уровня жизни подавляющего большинства граждан, а также продолжение вооруженного противостояния с Россией, милитаризация общественно-политических процессов.

По итогам анализа делается вывод, что под влиянием указанных факторов система эволюционировала в направлении поляризованного плюрализма с несколькими оппозициями. При этом, место левых партий заняли партии популистского толка, существует возможность усиления радикальных партий. Вместе с тем, в обществе наблюдается разочарование в политических партиях, что свидетельствует о несоответствии состояния партийной системы на современном этапе запросам общества.

Ключевые слова: политические партии, партийная система, социальные размежевания.

Yakymenko Yuriy. Ukraine's party in 2015-2016: trends of evolution

The article analyzes the process of party system change in Ukraine in 2015-2016. It is stated that during this period party system has been influenced by factors of institutional and social nature. In particular, according to "laws on decommunization", adopted in 2015, foundation and activity of political parties using ideology and symbols of Soviet communist regime have been prohibited. Because of the laws activity of the Communist party of Ukraine has been terminated. As to the laws introducing funding of statutory activity of political parties from the state budget and mechanisms to ensure the transparency of party finances, those measures would reduce parties' dependence on support of the oligarchs, to help new non-oligarchic political parties to enter political scene.

Rapid deterioration of social and economic situation, as well as decline of living standards of majority of population, caused a breakdown of the parliamentary coalition. Newly created centrist coalition faces new opposition, consisting of new "populist opposition" and old "revenge" opposition (political antecedents of the Party of regions). Influence of military conflict with Russia is the second major factor of social nature. This factor caused involvement of former military servants, participants of the Anti-terrorist operation into political life, including their joining existing political parties or creation of the new ones. It may leads to strengthening of parties of national-patriotic nature and spread of more radical approaches into Ukrainian politics.

Thus, it is concluded, that Ukraine's Party System has evolved towards system of polarized pluralism. However, citizens' dissatisfaction and disappointment with political parties indicates that Ukraine's party system doesn't represent interests of majority of voters. It creates a public demand for further renovation of the party system in Ukraine.

Key words: political parties, party system, social cleavages.

Революція гідності 2013-2014 рр. та події, що були її наслідками, спричинили радикальні зміни у різних сферах життя суспільства, у тому числі, у партійній системі країни. Парламентські вибори 2014 р. зафіксували нову розстановку політичних сил та нові тенденції, зокрема:

- вихід на політичну арену «нових» партій (створених в процесі акцій протесту та після їх закінчення) та зниження рівня підтримки «старих»;

- проєвропейське спрямування провідних політичних партій, що сформували коаліцію у Верховній Раді України;

- втрату підтримки і подальше сходження з політичної арени колишньої партії влади – Партії, а також її сателіта – КПУ;

- втрату політичним спадкоємцем Партії регіонів – Партією «Опозиційний блок» монополії на представництво інтересів виборців Півдня і Сходу України;

- переважно лідерський, «персоналістський» характер новостворених партій, зменшення ваги ідеологій в їх діяльності, спрощення та уніфікацію програмно-ідеологічних засад;

- «віртуалізацію» діяльності політичних партій, домінування медіа-технологій, нерозвиненість організаційних структур в регіонах (особливо – у «нових» партій);

- поширення популізму в політиці та посилення позицій популістських партій;

- створення партій на основі структур громадянського суспільства, інкорпорація найбільш активних представників громадянського суспільства в партії;

- започаткування тенденції до утворення «регіональних» партій - проєктів олігархічними групами¹.

Водночас, інтенсивні зміни у партійній системі продовжували відбуватися і протягом 2015-2016рр. Нижче розглядаються основні чинники цих змін, їх зміст та наслідки, з урахуванням яких прогнозуються можливі тенденції розвитку партійної системи України в найближчому майбутньому.

Серед чинників впливу на партійну систему умовно можна виділити дві групи: інституційні чинники та чинники соціального характеру. Найбільші інституційні зміни – відновлення дії Конституції в редакції 2004р. та зміна виборчого законодавства – відбулися у

2014р. У 2015-2016рр. можна виділити, передусім, такі чинники, як «закони про декомунізацію»² та запровадження бюджетного фінансування статутної діяльності політичних партій.

Закони про декомунізацію мали суттєві наслідки для партійної системи. По-перше, виникла додаткова підстава для припинення діяльності та заборони участі у виборах вже існуючих лівих партій, які базуються на комуністичній ідеології, використовуючи в назвах, програмних документах і практичній діяльності «спадщину» комуністичного режиму. Унеможлиблюється також створення нових партій відповідного спрямування. Це ж саме стосується і партій, які вдалися би до використання націонал-соціалістичної символіки.

По-друге, прийняті закони обмежують використання партіями в агітаційно-пропагандистській діяльності радянської та комуністичної символіки та «спадщини» в цілому, що робить складнішим використання «ностальгічних» настроїв частини виборців.

По-третє, обмежуються можливості використання політичними партіями суспільно-конфліктної проблематики навколо оцінок різних історичних формацій українського народу, зокрема, проблеми ОУН-УПА. З одного боку, для правих партій зникає предмет для боротьби (учасники відповідних формувань отримали законодавче визнання), з іншого, боротьба проти такого визнання визнається протиправною, що може спричинити проблеми для діяльності партій, які намагатимуться експлуатувати цю тему. Це може стимулювати відповідні партії до переорієнтації власного дискурсу з «боротьби за минуле» на «боротьбу за сучасне і майбутнє», що буде позитивною тенденцією.

Водночас, слід враховувати, що прийняті закони надають державним органам додаткові підстави втручання в діяльність політичних партій, у т.ч. уможлиблюють використання відповідних норм законодавства для боротьби з політичною опозицією.

Поки що головним наслідком прийнятих законів стало припинення діяльності низки лівих партій, у тому числі найстаршої серед них -- Комуністичної партії України: 16 грудня 2015р. Окружний адміністративний суд Києва заборонив діяльність КПУ за позовом Міністерства юстиції. За умови відсутності у партійній системі впливових лівоцентристських партій, які не були би ідеологічно пов'язані з радянською спадщиною, не мали проросійського спряму-

вання, а орієнтувалися на європейську соціал-демократію, лівоцентристська ніша залишається вільною.

Враховуючи суспільний запит на такі партії, її намагаються зайняти вже існуючі партії популістського характеру, а також нові «проекти», що створюються вихідцями з Партії регіонів. Намагається «мімікрувати», підлаштовуючись до нових вимог, і частина «старих лівих» – КПУ та ПСПУ.

Важливе значення для подальшого розвитку партійної системи мають Зміни до законодавства, спрямовані на прозорості фінансування політичних партій і виборчих кампаній, запровадження бюджетного фінансування політичних партій – закони «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційну стратегія) на 2014-2017 роки» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції». Згідно з ними, державне фінансування статутної діяльності поки надаватиметься лише чинним парламентським партіям, а після наступних виборів – усім партіям, які набрали понад 2% голосів. Влітку 2016р. розпочалися перші виплати політичним партіям з бюджету на їх статутну діяльність.

Запровадження поруч з державним фінансуванням і жорстких механізмів звітності за використання бюджетних коштів, а також передбачені заходи із підвищення прозорості партійних фінансів, можуть сприяти зменшенню впливу ФПГ на діяльність політичних партій, стимулюванню інституційного розвитку партійних структур, а також підвищують шанси на посилення позицій «нових» політичних сил, які не мають олігархічного фінансування.

Що стосується чинників соціального характеру, то їх вплив на процеси у партійній системі був більш інтенсивним. Йдеться, передусім, про різке погіршення соціально-економічного самопочуття громадян, та «мілітаризація» суспільно-політичного життя внаслідок конфлікту з Росією, що триває.

Можемо констатувати, що у 2015р. відбулася зміна ієрархії суспільних поділів, що визначають основні лінії міжпартійного розмежування. Вихід на перший план за актуальністю соціально-економічного поділу зумовлюється значним падінням рівня життя громадян внаслідок російської агресії, що спричинила втрати території України та її економіки, а також внаслідок непопулярних дій

влади, продиктованих у т.ч. умовами отримання допомоги від міжнародних фінансових організацій.

В сучасних умовах соціально-економічний поділ проявляється як незадоволення більшості населення соціально-економічною політикою влади та перебігом реалізації реформ³. При цьому, у суспільній думці влада часто ототожнюється з олігархічними групами, які контролюють економіку країни. Гасло «деолігархізації» використовується як проурядовими партіями, так і їх опонентами – партіями популярного спрямування.

Свою чергою, відхід на другий план соціокультурного поділу зумовлений суттєвими змінами у суспільних настроях на всій території України, зокрема, наростанням рівня патріотизму перед лицем збройної агресії з боку Росії, зниженням на цьому фоні актуальності суспільно-конфліктних проблем (зокрема, мовної та конфесійної), зростанням рівня підтримки західного вектору зовнішньої політики з одночасним різним зростанням і поширенням на Східні і Південні регіони негативного ставлення до Росії та ін.⁴

Внаслідок економічної кризи та падіння життєвого рівня громадян суттєво погіршилося ставлення громадян до влади, відбулося розчарування значної частини громадян в реформах, від яких очікувалося не падіння рівня життя, а його покращання. Якщо у 2014р. 51% респондентів вказували на скрутне матеріальне становище, то у 2015р. їх чисельність збільшилась до 75%, 56% українців почали економити на продуктах, 53% - на одязі⁵.

Внаслідок цього упродовж 2014-2015рр. знизилася підтримка партій двох основних партій правлячої коаліції – БПП і особливо – «Народного фронту», лідер якого, Прем'єр-міністр А. Яценюк став для громадян уособленням негативних наслідків реформ. Проте, інші партії, у т.ч. «проєвропейські», сприйняли це як шанс для посилення власних позицій.

Соціально непопулярні реформи, особливо – підвищення тарифів на комунальні послуги, активно використовувалися для критики влади не лише опозиційними силами («Опозиційний блок»), але й партіями-членами коаліції («Батьківщина», Радикальна партія Ляшка, «Самопоміч»), які на критиці влади змогли дещо наростити власні рейтинги. Ще перебуваючи у складі коаліції, ці партії не підтримували урядові законопроекти, що мали соціально непопулярні на-

слідки, публічно критикували Уряд, організовували масові кампанії протесту в регіонах проти його рішень (зокрема, кампанія проти підвищення тарифів, організована ВО «Батьківщина» за участі Радикальної партії Ляшка та ВО «Свобода»).

В подальшому Радикальна партія Ляшка, ВО «Батьківщина» та «Самопоміч» вийшли зі складу коаліції і розпочали кампанію за відставку Уряду А.Яценюка, дострокове припинення повноважень Верховної Ради та проведення позачергових парламентських виборів. Ці вимоги підтримував і «Опозиційний блок». До кампанії активно включилися й «антикорупційні» активісти, громадські рухи та новостворені партії відповідного спрямування (зокрема, «Народний контроль» та «Партія простих людей»).

В ході кампанії основним інструментом стали публічні звинувачення Уряду та його окремих представників в корупції, озвучені відомими журналістами, громадськими активістами та політичними діячами на чолі з М.Саакашвілі. Формально приводом для відставки мав стати звіт Уряду за підсумками року своєї діяльності (11 грудня 2015р.), за підсумками якого Парламент мав прийняти резолюцію недовіри Уряду. Однак, враховуючи ризики дестабілізації від такого кроку, президентська фракція в Парламенті у своїй більшості відмовилася підтримувати цю ініціативу.

Стабілізувати ситуацію вдалося у квітні 2016р., коли фракції БПП «Солідарність» і «Народний фронт» досягли компромісу, сформували нову коаліцію і затвердили новий склад Кабінету Міністрів на чолі з В.Гройсманом. Відповідно, інші партії заявили про свою опозиційність. Лідер БЮТ Ю.Тимошенко влітку 2016р. намагалася сформувати у Верховній Раді ще одну «об'єднану опозицію» за участі РПЛ, «Самопоміч» та інших антиурядових партій (крім Опоблоку). Проте, цю ідею поки реалізувати не вдалося.

Таким чином, у квітні 2016р. у партійній системі України відбулася зміна «правлячої формули», що згідно з підходом П.Мейра, вважається зміною партійної системи⁶. «Нова опозиція» має значною мірою популістський характер, зважаючи на зміст вимог, що висувалися її окремими представниками для входження у коаліцію. Ці вимоги передбачали одночасне збільшення витрат з державного бюджету та зменшення податків (або збереження пільгового оподаткування окремих категорій бізнесу). Так, ВО «Батьківщина» висувала

п'ять вимог для входження до складу парламентської коаліції: «негайне ухвалення рішення про заборону продажу земель сільгосппризначення і підтримка аграрного сектору, розірвання корупційного зв'язку між олігархами і чинним урядом, негайне ухвалення рішення про економічне обґрунтовані тарифи на фоні падіння світових цін на газ і нафту, - індексація на рівень інфляції зарплаті і пенсій, зняття податків на пенсії, пряма підтримка малого і середнього бізнесу»⁷. Радикальна партія Ляшка обмежилася трьома вимогами – «записати в коаліційну угоду відмову від особливого статусу для Донбасу, заборону на продаж земель сільськогосподарського призначення, відмову від підвищення пенсійного віку»⁸.

Проте, популістські підходи були притаманні і представниками двох найбільших фракцій коаліції. Крайнім проявом популізму у Верховній Раді стало прийняття Закону «Про реструктуризацію зобов'язань за кредитами в іноземній валюті» 2 липня 2015р., який у разі набуття чинності мав би катастрофічні наслідки для фінансової системи держави⁹. За закон проголосували 229 депутатів, у т.ч. представники усіх фракцій коаліції.

Отже, внаслідок соціально-економічної кризи, партійна система України зазнала суттєвих змін, що полягали у переході в опозицію низки «проєвропейських» партій. Невдоволення більшості громадян діями влади, невиправдані очікування від реформ, стимулювали посилення популістських тенденцій в діяльності відповідних партій, що у принципі були готові до такої ролі. Бачення електоральних переваг від переходу на позицію критики урядових партій з популістських позицій, призвело до утворення ще однієї «опозиції» до партій політичного центру – коаліції БПП та «Народного фронту», що є ознакою повернення до системи поляризованого плюралізму. Таким чином, тенденція до поляризації партійної системи України знову отримала свій розвиток у вигляді існування двох опозицій – «популістської» (на підставі соціально-економічного поділу) та «реваншистської» – Опозиційного блоку (на підставі соціокультурного поділу).

З процесами реформ в Україні, як зазначалося, безпосередньо пов'язана проблематика боротьби з корупцією. Політизація цієї проблеми, її перетворення на самостійну основу для створення політичних партій, стало ще одним трендом процесів у партійній системі України. Як зазначалося вище, на цій основі були створені політичні

проекти «Народний контроль» та «Партія простих людей», які поєднували звинувачення влади у корупції з популізмом. Більш серйозні очікування (поєднання антикорупційної проблематики із «радикал-реформізмом») пов'язувалися з діяльністю М.Саакашвілі та групи «Єврооптимістів» в українському Парламенті.

Прогнозувалося, що нова політична сила антикорупційного спрямування виникне в процесі проведення ініційованих М.Саакашвілі громадських антикорупційних форумів. За попередніми оцінками соціологів, що базувалися на рівні підтримки голови Одеської ОДА, така партія могла розраховувати на 10-15% електорату.

Однак, консолідації зусиль лідерів різних антикорупційних рухів не відбулося. Натомість, було заявлено про створення двох партій відповідного спрямування: ініціативну групу зі створення першої (партія «Хвиля») представляють экс-заступник Генерального прокурора, член «команди М. Саакашвілі» Д. Сакварелідзе, інший заступник Генпрокурора В. Касько, народний депутат В. Чумак. Інша партія виникла через входження до партії «Демократичний альянс» (В. Гацько) групи народних депутатів-«антикопуціонерів» – С. Заліщук, С. Лещенка, М. Найема, які увійшли до керівництва партії. Лідери обох партій розраховували на залучення активної частини громадянського суспільства, передусім молодшої аудиторії.

Водночас, зараз перспективи обох партій виглядають менш привабливими. По-перше, їм не вдалося консолідувати антикорупційний рух і тепер доведеться конкурувати за його частини. По-друге, обидві партії поки не запропонували змістовних програм чи взагалі перебувають в стадії дискусій відносно ідеологічного позиціонування. Поки їх «ідентичність» обмежується негативним ставленням до влади (як до «тотально корумпованої») та неухильним слідуванням рекомендаціям західних донорів щодо боротьби з корупцією. По-третє, лідери, на яких робився розрахунок (М. Саакашвілі, С. Лещенко, С. Заліщук) поступово втрачають кредит довіри, перетворюючись в очах електорату на «таких самих політиків, як і інші». За даними опитувань, у вересні 2016р. за обидві нові партії разом узяті готові були проголосувати менше 3% виборців¹⁰. З урахуванням того, що антикорупційну риторику будуть використовувати й інші політичні сили, зокрема, популісти і радикали, новоствореним партіям проходження до наступного Парламенту не гарантоване.

Значний вплив на партійну систему України продовжує здійснювати конфлікт з Росією, що триває. Найбільш принциповою проблемою є ставлення до шляхів його вирішення – у спектрі від «проросійського» погляду на Мінські домовленості, буквального виконання яких Україною домагається Опозиційний блок, і до військового шляху вирішення, який не виключають представники партій, що утворилися із середовища учасників АТО. Ставлення до Мінських домовленостей створює напруженість і між «проєвропейськими» партіями у Парламенті (зокрема, між БПП, з одного боку, та РПЛ і «Самопоміччю» з іншого).

Протягом 2014-2015рр. найбільш негативні наслідки мало створення певними політичними партіями військових формувань чи залучення до політичної боротьби своїх представників-учасників АТО (зокрема, це характерно для партій «Правий сектор» та ВО «Свобода»). Спостерігалось також перенесення силових методів у суспільно-політичне життя як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні, та активне їх використання відповідними партіями в ході масових акцій різного роду. Були створені прецеденти участі озброєних представників політичних партій та їх воєнізованих структур у конфліктах політичного та економічного характеру в деяких регіонах та в Києві. В кількох випадках це призвело до людських жертв¹¹.

Повернення із зони АТО значної кількості учасників операції, які воювали у складі добровольчих батальйонів та регулярних частин ЗСУ, Нацгвардії та ін. створило сприятливий ґрунт для посилення вже створених і створення нових політичних структур колишніх учасників бойових дій.

Загалом, зазначені партії в силу історії походження та деяких світоглядних особливостей учасників АТО мали переважно національно-патріотичне спрямування, з тяжінням до радикалізму¹². Зараз на цьому фланзі діють ВО «Свобода», партія «УКРОП», створена за підтримки групи «Приват», партія «Національний рух «Державна ініціатива Яроша», партія «Правий сектор». У жовтні 2016р. про своє перетворення на політичну партію заявив ГК «Азов». Новостворена партія на чолі з А.Білецьким отримала назву «Національний корпус». Проте, ці політичні сили поки не мають підтримки, вищої за 3-4% (ВО «Свобода») та діють роз'єднано. У по-

літологічних колах вважалися високими шанси умовної партії учасників АТО на чолі зі звільненою з російського полону Надією Савченко. Однак, після початку нею активної політичної діяльності як народного депутата України, оптимізм відносно цього проекту дещо зменшився.

Попри це, партії учасників АТО мають розглядатися як суттєвий чинник у партійній системі України. Слід враховувати, що вони дедалі більше звертатимуть свою увагу не лише на проблеми безпеки і оборони, конфлікту, а й на соціально-економічну політику та внутрішні процеси в країні. Особливості їх соціальної бази зумовлюють її сприйнятливість до радикальних ідей та засобів дій.

Результати місцевих виборів 2015 р. стали своєрідним «тестом» тенденцій розвитку партійної системи. Ці результати підтвердили загальні оцінки і прогнози. Виборча кампанія переважної більшості партій базувалася на проблемах загальнонаціонального, а не місцевого рівня. Переважна більшість партій виступали проти політики Уряду, використовуючи теми підвищення комунальних тарифів, цін, корупції та ін.

За результатами виборів найбільшу кількість депутатів провели БПП «Солідарність», «Батьківщина», «Наш край», Опозиційний блок та Аграрна партія України, хоча переважна більшість обраних депутатів місцевих рад – позапартійні (понад 70%). На виборах до обласних рад 5% бар'єр подолали понад 25 партій, проте більш як у третині обласних рад представлені 9 партій, а в усіх 23 обласних радах представлені лише БПП «Солідарність» і «Батьківщина».

Вибори підтвердили достатню стабільність підтримки «проєвропейських» партій в усіх регіонах, у т.ч. на Півдні і на Сході України (традиційно їх електорат обмежувався Західним і Центральним регіонами), нездатність Опозиційного блоку реалізувати наміри реваншу, а також засвідчили виникнення партій, що будуть претендувати на проходження до нового складу Верховної Ради («Укроп», «Наш край», «Відродження»). Окрім того, результативним виявилася низка локальних політичних проєктів (наприклад, «Довіряй справам» – в Одесі).

Несподіване входження таких маловідомих у національному контексті партій, як «Сила людей», «Демократичний альянс» до

низки місцевих рад на Сході може пояснюватися наявністю суспільного запиту на «нові» обличчя у політиці.

Водночас, криза довіри до владних інститутів не минула і політичні партії. В суспільстві протягом 2015р. невдоволення політичними партіями також наростало. У тому числі, спостерігалася криза сподівань, пов'язаних із «партіями Майдану». Так, порівняно з травнем 2015р., станом на квітень 2016р.¹³ частка громадян, які бачили відмінності між політичними партіями, створеними до і після Майдану, зменшилася до 38%. Більшість громадян (51%, порівняно з 42% у 2015р.) зараз не бачать відмінностей між партіями «домайданівського» і «майданівського» походження.

За цей же період частка громадян, які вважають, що в Україні є партія, яка представляє їх інтереси – змінилася незначно (з 34% до 32%). Водночас, значно зросла частка тих, хто вважає, що такої партії немає (з 48% до 58%), зменшилася частка невизначених (з 18% до 10%).

Станом на квітень 2016р. частка громадян, які вважають, що партії служать інтересам фінансових і бізнесових структур, значно зросла: з 58% у травні 2015р. до 72% у квітні 2016р. Також збільшилися частки респондентів, які вважають, що партії служать інтересам партійних лідерів (з 37% до 44%). Показово, що частка громадян, які вважають, що партії служать інтересам виборців, знизилася майже у три рази: з 11% до 3,7%.

Ці дані переконливо свідчать про те, що в нинішньому вигляді партійна система України далеко не повною мірою відображує інтереси різних верств виборців. Партії, очевидно, будуть намагатися адаптуватися до змін пріоритетів різних груп виборців, утворення нових груп з новими інтересами, а також продовжувати звичну тактику апелювання до «електорату в цілому», вдаючись до популістських засобів. Очевидно, що партійній системі України у найближчому майбутньому доведеться пройти через ще один етап поляризованого плюралізму, коли опозиція утворюватиметься як за світоглядними засадами, так і з числа популістських та радикальних партій.

У цьому Україна не буде унікальною, а навпаки, перебуватиме у сучасному світовому тренді. Однак, для подальшого стабільного розвитку країни за європейським вектором, принципово важливо,

щоб партійна система мала потужний «центр», здатний брати відповідальність за діяльність влади, у тому числі, за її необхідні чи вимушені, але суспільно непопулярні дії.

1. *Якименко Ю.* Партійна система України у 2010-2015рр.: зміни, тенденції, перспективи еволюції // Держава і право: збірник наук. праць. Серія Політичні науки. Вип.68. Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2015. С. 181-193. 2. *Законо* України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті». Інтернет-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws> 3. *Результати* соціологічного дослідження «Оцінка громадянами ситуації в Україні та стану проведення реформ». Інтернет-сайт Центру Разумкова. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=635 4. *Результати* соціологічного дослідження «Ставлення громадян України до державної незалежності», 21 серпня 2015р., Результати соціологічного дослідження «Оцінка громадянами ситуації на Донбасі», 28 серпня 2015р. Інтернет-сайт Центру Разумкова. URL: http://www.uceps.org/ukr/news.php?news_id=656 5. *Результати* соціологічних досліджень Центру Разумкова (травень 2014 і 2105 рр. (теоретична похибка – 2,3%) 6 Інтернет-сайт Центру Разумкова. URL: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/polls.php> 6. *Якименко Ю. В.* Методологія аналізу динаміки партійних систем: основні підходи та особливості їх застосування в Україні // Політологічний вісник. 2012. № 65. С. 300–309. 7. *«Тимошенко висунула 5 умов для входження в коаліцію. На 2 більше, ніж Ляшко. Фракція "Батьківщина" готова увійти до коаліції і голосувати за кандидатуру нового прем'єр-міністра в разі виконання п'яти своїх вимог».* Діло.ua, 24 березня 2016. URL: <http://www.depo.ua/ukr/politics/timoshenko-visunula-5-umov-dlya-vhodzhen-nya-v-koalitsiyu-na-2-24032016145000> 8. *«Ляшко торгується за входження в коаліцію і висунув три умови. Радикальна партія України висунула три умови для входження в нову коаліцію».* Діло.ua, 24 березня 2016. URL: <http://www.depo.ua/ukr/politics/lyashko-torguetsya-za-vhodzhen-nya-v-koalitsiyu-i-visunuv-tri-2403201614340> 9. *Порошенко* ветоє закон про реструктуризацію валютних кредитів – Кононенко. – Українська правда, 2 липня 2015р. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/07/2/7073230/> 10. *Прес-реліз* «Рівень підтримки політичних партій на виборах до Верховної Ради: Вересень 2016 року». Інтернет-сайт Київського міжнародного інституту соціології. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=647&page=1> 11. *Партійна* система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. 2015.

№ 6-7. С. 30-31. **12.** *Особливості* ідентичності громадян, причетних до збройного опору російській агресії // Національна безпека і оборона. 2016. №3-4. С. 105-112. **13.** *Дослідження* проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 22 по 26 квітня 2016 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2018 респондента віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. Інтернет-сайт Центру Разумкова. URL: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/polls.php>

Yakymenko Yuriy. Ukraine's party in 2015-2016; trends of evolution

The "Revolution of dignity" in 2013-2014 and the following events caused tectonic changes in various spheres, including party system of Ukraine. Parliamentary elections 2014 set a new balance of political forces and summarized new trends. At the same time, intense changes in Ukraine's party system continued to occur during 2015-2016.

The factors influencing the party system may be roughly divided into two groups: institutional factors and factors of social nature. Among institutional factors of 2015-2016 major influence has been produced by adoption of so called "laws of decommunization" and by introduction of budget financing of political parties' statutory activity. In particular, according to "laws on decommunization", adopted in 2015, foundation and activity of political parties using ideology and symbols of Soviet communist regime have been prohibited. Because of the laws activity of the Communist party of Ukraine has been terminated. Under conditions of absence in Ukraine of influential center-left pro-European party, left-center political niche may be occupied by already existing populist and radical parties.

As to the laws introducing funding of statutory activity of political parties from the state budget and mechanisms to ensure the transparency of party finances, those measures would reduce parties' dependence on support of the oligarchs, to help new non-oligarchic political parties to enter political scene.

Because of socio-economic crisis, Ukraine's party system has undergone significant changes. Rapid deterioration of social and economic situation, as well as decline of living standards of majority of population, caused a breakdown of the parliamentary coalition. Some of former member of pro-European coalition ("Motherland", Radical Party of Oleh Lyashko, "Self-Reliance") left the coalition. Now newly created coalition of "Petro Poroshenko's Block" and "People's Front" party has with two oppositions: "populist" (three above-mentioned parties), based on socio-economic cleavage, and "revenge" (Opposition bloc, political antecedents of the Party of regions), based on socio-cultural cleavage. This is a sign of Ukraine's party system's turn back to system of polarized pluralism.

Influence of military conflict with Russia is the second major factor of social nature. This factor caused involvement of former military servants, participants of the Anti-terrorist operation into political life, including their joining existing political parties or creation of the new ones. It may leads to strengthening of parties of national-patriotic nature and spread of more radical approaches into Ukrainian politics.

The crisis of confidence to government institutions also affected Ukraine's political parties. Opinion polls evidence people's dissatisfaction with political parties and disillusionment with "parties of Maidan". The state of public opinion towards parties gives a ground if the conclusion that current state of Ukraine's party system doesn't fully reflect the diversity of interests of different social groups, thus, this system is open for further changes.

Key words: political parties, party system, social cleavages.

УДК 321.01

В. М. ТАРАСЮК

ІНСТИТУТ ВІЙСЬКОВОГО ОМБУДСМЕНА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ

Досліджується зарубіжний досвід запровадження демократичного контролю над збройними силами. Розглядається можливість імплементації інституту військового омбудсмена в Україні. Аналізуються проблеми визначення місця, ролі та повноважень військового омбудсмена в системі законодавства України.

Ключові слова: права людини, омбудсмен, цивільне населення, права військовослужбовців, захист права, цивільний контроль, збройні сили.

Тарасюк В. Н. Институт военного омбудсмена как инструмент демократического контроля

Исследуется зарубежный опыт внедрения демократического контроля над вооруженными силами. Рассматривается возможность имплементации института военного омбудсмена в Украине. Анализируются проблемы определения места, роли и полномочий военного омбудсмена в системе законодательства Украины.

Ключевые слова: права человека, омбудсмен, гражданское население, права военнослужащих, защита права, гражданский контроль, вооруженные силы.

Tarasyuk Volodymyr. Institute of Military Ombudsman as a democratic instrument of control

We study the foreign experience of the implementation of democratic control over the armed forces. The possibility of implementing the institute of military ombudsman in Ukraine. The problems of determining the place, role and powers of the military ombudsman in the legislation of Ukraine the system.

Keywords: human rights, the Ombudsman, the civilian population, the rights of military personnel, protecting the rights, civilian control, armed forces.

© ТАРАСЮК Володимир Миколайович – аспірант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корещького НАН України